

Met Het Parool als strijdwapen: hoe de illegale pers de Nederlander aanzette tot verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bachelorscriptie: Roderik Oosterholt

Scriptiebegeleider: dr. Marloes Beers

Studie: Taal- en Cultuurstudies

Hoofdrichting: International Studies

Universiteit Utrecht

Studentnummer: 4118081

Datum: 7 april 2017

Het lied der achttien dooden

Gedicht door journalist en schrijver Jan Campert, die gearresteerd werd voor het helpen van joden en in concentratiekamp Neueungamme in Duitsland ter dood gebracht werd. Het gedicht werd gepubliceerd in Het Parool van 10 februari 1943

Een cel is maar twee meter lang
en nauw twee meter breed,
wel kleiner nog is het stuk grond,
dat ik nu nog niet weet,
maar waar ik naamloos rusten zal,
mijn makkers bovendien,
wij waren achttien in getal,
geen zal den avond zien.

O lieflijkheid van licht en land,
van Holland's vrije kust,
eens door den vijand overmand
had ik geen uur meer rust.
Wat kan een man oprecht en trouw,
nog doen in zulk een tijd?
Hij kust zijn kind,
hij kust zijn vrouw
en strijdt den ijdlen strijd.

Ik wist de taak die ik begon,
een taak van moeiten zwaar,
maar't hart dat het niet laten kon
schuwt nimmer het gevaar;
het weet hoe eenmaal in dit land
de vrijheid werd geëerd,
voordat een vloekbare schennershand
het anders heeft begeerd.

Voordat die eeden breekt en bralt
het miss'lijk stuk bestond
en Holland's landen binnenvalt
en brandschat zijnen grond;
voordat die aanspraak maakt op eer
en zulk Germaansch gerief
ons volk dwong onder zijn beheer
en plunderde als een dief.

De Rattenvanger van Berlijn
pijpt nu zijn melodie,
zoo waar als ik straks dood zal zijn
de liefste niet meer zie
en niet meer breken zal het brood
en slapen mag met haar-
verwerp al wat hij biedt
of bood die sluwe vogelaar.

Gedenkt die deze woorden leest
mijn makkers in den nood
en die hen nastaan 't allermeest
in hunnen rampspoed groot,
gelijk ook wij hebben gedacht
aan eigen land en volk
- er daagt een dag na elken nacht,
voorbijtrekt iedre wolk.

Ik zie hoe't eerste morgenlicht
door 't hooge venster draalt.
Mijn God, maak mij het sterven licht
en zoo ik heb gefaald
gelijk een elk wel falen kan,
schenk mij dan Uw gena,
opdat ik heenga als een man
als 'k voor de loopen sta.

Samenvatting:

In de maanden april en mei van 1943 vond volgens historici een cruciale omslag plaats in de houding van verzet onder het Nederlandse volk. De frustratie onder burgers, over de nadelige maatregelen die waren ingevoerd door de bezetter, zou op dat moment namelijk zijn kookpunt hebben bereikt. Het gevolg daarvan was een nieuwe fase binnen het Nederlandse verzet: de Nederlandse verzetsbeweging leefde op en professionaliseerde. In deze scriptie wordt de vraag gesteld in hoeverre er in deze periode ook iets veranderde in de wijze waarop de illegale pers het volk opriep tot actieve weerstand. Het verzetsblad *Het Parool* is hierbij als uitgangspunt genomen. Aan de hand van sociologische theorieën omtrent het gebruik van *collective action frames* door sociale bewegingen, wordt in deze scriptie dan ook een aantal belangrijke zaken aangetoond. Met name dat *Het Parool* vanaf april 1943 veel duidelijker omliggende instructies tot verzet ging bieden aan het lezerspubliek. Daarnaast, dat de Parool-redactie het Nederlandse volk vanaf diezelfde maand ging motiveren, door te benoemen dat men op grote schaal een nieuwe bereidheid bezat om actie te ondernemen. De April-Meistakingen zouden daarbij hebben aangetoond dat men ook daadwerkelijk in staat was om grootschalig verzet te organiseren. Waar in het voorjaar nog getracht werd om bij het lezerspubliek een bepaalde consensus te bereiken voor verzet, werd vanaf april vooral geprobeerd die opleving van verzet vast te houden. De Parool-redactie benadrukte nu de “nieuwe kracht” van het Nederlandse volk. Men had bewezen het vermogen te bezitten om weerstand te bieden, hetgeen als goed motief moest dienen waarmee toekomstig verzet tot stand kon worden gebracht. De relevantie van deze resultaten is tweeledig. Enerzijds voegen zij toe aan het genoemde beeld onder historici van een omslag binnen het verzet. Een verzetsblad als *Het Parool* ging het Nederlandse volk nu op veranderde wijze aanzetten tot collectief verzet. Anderzijds kan het schrijven door de Parool-redactie over die “nieuwe kracht” van groot belang zijn in onderzoeken naar de invloed van de illegale pers op het Nederlandse verzet. Welke impact heeft deze verandering bijvoorbeeld gehad op uitbarstingen van verzet tijdens latere momenten in de bezettingsperiode?

Inhoudsopgave

INLEIDING	P.1
1. TOELICHTING OP THEORETISCH KADER: HOE COLLECTIVE ACTION FRAMES TOT STAND KOMEN	P.6
2. HOE HET PAROOL TOT COLLECTIEF VERZET OPRIEP VOORAFGAAND AAN APRIL 1943	P.8
<i>2.1 IN HET KORT: DE PAROOL REDACTIE TOT EN MET MEDIO 1943</i>	P.8
<i>2.2 FEBRUARI EN MAART 1943: WELKE PROBLEMATIEK WEES DE PAROOL-REDACTIE AAN?</i>	P.9
<i>2.3 FEBRUARI EN MAART 1943: WELKE DIRECTE OPLOSSINGEN BOOD HET PAROOL HET NEDERLANDSE VOLK?</i>	P.13
<i>2.4 FEBRUARI EN MAART 1943: HOE MOTIVEERDE DE PAROOL-REDACTIE HET VOLK OM DAADWERKELIJK TOT ACTIE OVER TE GAAN?</i>	P.14
3. HOE HET PAROOL TOT COLLECTIEF VERZET OPRIEP IN APRIL EN MEI VAN 1943	P.18
<i>3.1 APRIL EN MEI 1943: WELKE PROBLEMATIEK WEES DE PAROOL-REDACTIE AAN?</i>	P.18
<i>3.2 APRIL EN MEI 1943: WELKE DIRECTE OPLOSSINGEN BOOD HET PAROOL HET NEDERLANDSE VOLK?</i>	P.20
<i>3.3 APRIL EN MEI 1943: HOE MOTIVEERDE DE PAROOL-REDACTIE HET VOLK OM DAADWERKELIJK TOT ACTIE OVER TE GAAN?</i>	P.22
CONCLUSIE	P.24
LITERATUURLIJST	P.27

De Geuzenactie is ingezet op 15 mei 1940 te Amsterdam. Ons eerste bericht heeft nu al zelfs Nijmegen bereikt. Nederland zal zijn vrijheidsberoving niet voor zoete koek opeten! We weten wat ons te wachten staat. Al onze voorraden zullen worden weggehaald, voedsel, kleding schoeisel. Spoedig krijgen we het bonnenstelsel voor alles en nog wat en daarna kunnen we zelfs op de bonnen niets meer krijgen. Onze jonge mannen zullen worden gedwongen elders te gaan werken voor den overweldiger. We krijgen stellig spoedig een nieuwe Alva met bloedraad en inquisitie (of een quisling). Maar de Geuzenactie zal ons geleidelijk organiseren en eenmaal zullen we, evenals in de tachtigjarige oorlog onze vrijheid heroveren. Moed en vertrouwen. Ons land zal geen onderdeel van Duitsland worden¹.

Met deze krachtige woorden poogde Bernard IJzerdraat, een achtenveertigjarige leraar handenarbeid uit Rotterdam, op 18 mei 1940, zijn landgenoten tot grootschalig verzet tegen de Duitse legermacht op te roepen. Nederland had weliswaar op 15 mei de capitulatie ondertekend, maar daarmee was de kous voor strijdlustige burgers als IJzerdraat zeker niet afgedaan. Men diende in opstand te komen! Bovenaan het kleine stukje papier waarmee IJzerdraat zijn hoogmoedige oproep de wereld in stuurde, schreef hij de titel “Geuzenactie” en “bericht no.2”. Met die eerste benaming verwees hij naar de welbekende Geuzen, die vier eeuwen eerder in Nederland in opstand waren gekomen tegen de toenmalige Spaanse heerser. Met “bericht no.2” impliceerde de Rotterdammer vervolgens dat zijn pamflet een herhaaldelijk fenomeen was, en belangrijker nog, dat een eerdere versie van zijn blad reeds was uitgegeven. Echter, een eerste exemplaar is nooit daadwerkelijk door iemand gevonden. Een feit waarover historicus Hans van den Heuvel stelt, dat men hier waarschijnlijk kijkt naar een psychologisch trucje. IJzerdraat wekte bewust de schijn dat zijn pamflet door een eerder pamflet was voorgegaan om zo een zekere vorm van autoriteit af te dwingen bij de ontvanger.

Hoe het ook zij, dat stukje papier van IJzerdraat kan gezien worden als een van de eerste illegale bladen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland zouden worden verspreid.² Het stond daarmee aan de basis van wat historici als een belangrijk wapen van het Nederlandse verzet hebben omschreven: de illegale pers. Zo schrijft historica Lydia Winkel dat de ondergrondse pers in Nederland ‘zowel in het totale beeld van het verzet als naar omvang, frequentie en betekenis, een belangrijker rol heeft gespeeld dan in alle andere door

¹ Stadsarchief Vlaardingen, Geuzenbericht No.2, <http://www.go2war2.nl/picture.asp?pictureid=6435> (20 februari 2017).

² Hans van den Heuvel en Gerard Mulder, *Het vrije woord: de illegale pers in Nederland 1940-1945* ('s-Gravenhage 1990) 11-13.

de nazi's bezette gebieden'³. Het gedrukte woord stelde het verzet in staat om het Nederlandse volk te bereiken en een psychologische oorlogsvoering aan te gaan met de Duitse bezetter. Het bood een mogelijkheid om tegenwicht te bieden aan de overmatige hoeveelheid Duitse propaganda en het was een cruciaal middel in het teweegbrengen van actieve weerstand.⁴ Oud-verzetsman Herman de Ru en medeoprichter van *Het Parool*, Wim van Norden, schrijven in dat licht het volgende: 'onderdrukkende regimes kunnen zich niet staande houden bij een waakzame, vrije pers. Met wapens alleen kunnen zij niet doeltreffend worden bestreden. Het vrije woord is daarbij onmisbaar'⁵.

Over het verzet in Nederland kan gezegd worden dat deze op een aantal momenten een opvallende groei en professionalisering doormaakte. De Februaristaking van 1941, de April-Meistakingen van 1943 en de Spoorwegstaking van 1944-1945 worden in de historiografie over het verzet genoemd als een zeker 'drieluik van protest tegen de Duitser'⁶. Anders gezegd: er waren drie belangrijke momenten waarop de Nederlandse strijdlust opleefde. Hierbij zijn de maanden van de April-Meistakingen vaak aangewezen als het meest cruciale keerpunt in de houding tegenover de bezetter. Veel Nederlanders zouden tot 1943 niet per se direct hebben geleden onder de oorlogssituatie, maar een aantal maatregelen door de Duitsers in datzelfde jaar veranderde dit op substantiële wijze. Deze maatregelen stonden voornamelijk in het teken van de Duitse Arbeitseinsatz. Zo werden studenten vanaf 1943 verordend voortaan een loyaliteitsverklaring te ondertekenen die hen verplichtten om na de studie een jaar in Duitsland te gaan werken. Toen duidelijk werd dat de bezetter in april tevens het plan zou gaan uitvoeren om voormalige soldaten van het Nederlandse leger in krijgsgevangenschap terug te voeren, was het hek van de dam.⁷ Het gevolg daarvan waren grootschalige stakingen die door heel het land plaatsvonden en waarbij het zwaartepunt vooral in het zuiden, noorden en oosten van Nederland lag.⁸ In april en mei van 1943, zo stellen historici Antoon Vrints en Dirk Luyten, was dan ook sprake van protestacties die 'in omvang en karakter uitzonderlijk zijn in de Nederlandse geschiedenis'⁹. Verder spreekt Chroniqueur

³ Lydia E. Winkel, L.E., *De ondergrondse pers 1940-1945* ('s-Gravenhage 1954) 7.

⁴ Ingrid de Zwarte, 'Het is Stalin die hem mogelijk heeft gemaakt'. Beeldvorming over Stalin in de Nederlandse illegale pers tijdens de Duitse bezetting, 1940-1945', *Skript Historisch Tijdschrift* 34 (2012) 3, 144 -156, aldaar 145.

⁵ Van den Heuvel en Mulder, *Het vrije woord: de illegale pers in Nederland 1940-1945*, 9.

⁶ Antoon Vrints en Dirk Luyten, 'De April-Meistakingen van 1943: belang en betekenis heroverwogen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015) 1, 69-92, aldaar 69.

⁷ Pieter-Jan Bouman, *De april-mei stakingen van 1943* (s'-Gravenhage 1950) 13-17.

⁸ Vrints en Luyten, 'De April-Meistakingen van 1943: belang en betekenis heroverwogen', 69.

⁹ *Ibidem*, 72.

van het verzet Henk van Randwijk over ‘een innerlijke rem’¹⁰ die op dat moment bij veel burgers was gebroken en waarvan de genoemde stakingen een zekere uiting waren.¹¹ Velen waren het zat, hetgeen het verzet de kans gaf om op te leven en te professionaliseren.¹²

Historici hebben aldus vaker de hand gelegd op het idee van april en mei van 1943 als belangrijk omslagpunt voor de omvang en de productiviteit van het Nederlandse verzet. Daarnaast, zoals eerder getoond, hebben historici ook het idee van het woord als wapen van het verzet behandeld. Deze twee gegevens tezamen vormen aanleiding tot een interessant nieuw onderzoek. Namelijk, een die kijkt in hoeverre er vanaf april 1943 ook een verandering is geweest in de manier waarop de illegale pers het volk tot collectief verzet opriep. Er is, zoals hierboven getoond, weliswaar geschreven over een omslag in de zin van professionalisering en een toename in het aantal verzetsstrijders. Echter, er is nooit nauwkeurig onderzocht in hoeverre een eventuele wijziging plaatsvond in de manier waarop de Nederlandse ondergrondse pers burgers trachtte aan te zetten tot het plegen van verzet.

Dergelijk onderzoek is echter wel zeer relevant. Zo kan wat zich in dit proces eventueel veranderde, ook een blijvende rol hebben gespeeld in de mobilisatie van de Nederlandse burgers op latere momenten in de oorlog. Onderzoeken naar de invloed van de illegale pers op het verloop van het verzet in Nederland kunnen daar zeer zeker mee gebaat zijn. Daarnaast zijn de uitkomsten van dit onderzoek in staat om aan het standaardbeeld van april en mei 1943 als keerpunt voor het Nederlandse verzet bij te dragen, of om daar juist tegenin te gaan. Zo zou bijvoorbeeld kunnen blijken dat waar de illegale pers een grote verandering doormaakte op organisatorisch vlak, haar manier van aanzetten tot verzet grotendeels hetzelfde bleef.

Met het oog op een zorgvuldige analyse zal het onderzoek in deze scriptie zich concentreren op het verzetsblad *Het Parool*. De hoofdvraag luidt: *In hoeverre is er vanaf april en mei 1943 een verandering geweest in hoe de Parool-redactie de Nederlander aanzette tot collectief verzet?* Met deze vraag wordt dus een eerste slag geslagen in het grotere onderzoek over de illegale pers dat hierboven is genoemd. De keuze voor de genoemde krant komt enerzijds voort uit het feit dat deze behoorde tot de allergrootste verzetsbladen van Nederland. Het blad kende in 1941 een oplage van zesduizend uitgaven, welke vanuit stencilposten in Amsterdam, Den Haag, Epe en Driehuis door het hele land verspreid

¹⁰ Hendrik M. Van Randwijk, J. van Tijn, *In de schaduw van gisteren: kroniek van het verzet 1940-1945* (Amsterdam 1995) 18.

¹¹ Idem.

¹² Winkel, *De ondergrondse pers 1940-1945*, 26.

werden.¹³ Daarnaast steeg het oplageaantal vanaf 1943 tot 40.000 uitgaven.¹⁴ Over het aantal uitgaven dat maandelijks verscheen, kan nog gezegd worden dat deze verschilden. Dit kwam met name doordat het grote risico om opgepakt te worden het de redactie in afwisselende mate toeliet een nummer te publiceren.

Anderzijds is hier voor *Het Parool* gekozen omdat dit verzetsblad zich vanuit politiek oogpunt niet nadrukkelijk op specifieke groepen binnen de Nederlandse bevolking richtte.¹⁵ Zo kende een illegale krant als *De Waarheid* tevens een uitzonderlijk hoog oplageaantal, maar sprak het voornamelijk tot de armere arbeiders en de plattelandsbevolking. Dit had alles te maken had met de sterk communistische agenda die het blad aanhield.¹⁶ Dit punt neemt overigens niet weg dat *Het Parool* niet evengoed socialistische trekken vertoonde. Het verschil is echter dat deze laatste, van alle grote verzetsbladen, het meeste een taal sprak die puur gericht was op collectief verzet tegen de Duitser. Zo schrijft Hans van den Heuvel: ‘het politieke credo van *Het Parool*, onverbiddelijk en compromisloos verzet tegen de nazi’s, kon door iedereen worden begrepen en onderschreven’¹⁷. Die uitgesproken taal van verzet, in combinatie met dat brede publiek, maakt deze krant het beste startpunt voor het te verrichten onderzoek.

Verder zal, om de gestelde hoofdvraag te beantwoorden, theorievorming omtrent het gebruik van *collective action frames* worden gebruikt. Dit concept verwijst naar het proces, waarin sociale bewegingen actief een bepaald discours of interpretatiekader opzetten waarmee zij toehoorders tot gezamenlijke actie beogen te brengen. Het *collective action frame* wordt door groepen, grotendeels bewust maar ook deels onbewust, bijgehouden en aangepast. Dat laatste duidt tevens op het dynamische karakter van het fenomeen: het *frame* kan zich wijzigen wanneer de sociale context verandert. Hetgeen overigens ook aanleiding geeft om te vermoeden dat zich vanaf medio 1943 een verandering voordeed in de manier waarop de illegale pers tot verzet opriep. Om het *collective action frame* vervolgens succesvol tot stand te brengen, moeten aan drie onderliggende (en onderling gerelateerde) vormen van *framing* voldaan worden: *diagnostic framing*, *prognostic framing* en *motivational framing*. Deze drie zijn tevens gekoppeld aan de relevante deelvragen in deze scriptie, die luiden: welke problematiek omtrent de bezetting belichtte *Het Parool* voornamelijk? Welke directe

¹³ Van den Heuvel en Mulder, *Het vrije woord: de illegale pers in Nederland 1940-1945*, 31.

¹⁴ K. Peereboom, *Het Parool: van illegale nieuwsbrief tot modern dagbladbedrijf* (Amsterdam 1964) 18.

¹⁵ Madelon de Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, (Amsterdam 1991) 115.

¹⁶ Van den Heuvel en Mulder, *Het vrije woord: de illegale pers in Nederland 1940-1945*, 29.

¹⁷ *Ibidem*, 31, 32.

oplossingen bood het verzetsblad voor die problematiek? En hoe motiveerde *Het Parool* het Nederlandse volk om daadwerkelijk tot actie over te gaan?

Om verder te bezien of en hoe de verandering uit de gestelde onderzoeksvraag zich voordeed, zal aan de hand van bovenstaande deelvragen worden gekeken hoe de Parool-redactie voor en tijdens de maanden van de April-Meistakingen tot gezamenlijk verzet opriep. Wat betreft de uitgaven die worden bekeken, zijn dit er in totaal vijf die vallen binnen de periode februari tot en met mei 1943. Voor februari als beginpunt is daarbij gekozen, omdat toen de voorname spanning en frustratie onder Nederlandse burgers begon die als hoogtepunt de April-Meistakingen zou kennen.¹⁸ Een mooi beginpunt om dat proces van een eventueel veranderende manier van aanzetten tot verzet te volgen. Zo begonnen de Duitsers vanaf februari op steeds fellere wijze arbeidskrachten uit de door hun bezette gebieden op te halen. Het verlies bij Stalingrad, in deze zelfde maand, maakte daarbij dat meer dwangarbeiders voor de Duitsers noodzakelijk werden.¹⁹ Als laatste dient vermeld te worden dat er in dit onderzoek minder aandacht aan de rol van de individuele redactieleden kan worden geschonken. Dit komt met name doordat te vaak niet met zekerheid gezegd kan worden wie in de redactie nu wat precies geschreven heeft. Daarnaast valt binnen het proces van framing tevens zeer moeilijk vast te stellen, wat die individuele invloeden dan precies zijn geweest.

Aan het begin van het tweede hoofdstuk zal wel kort worden toegelicht welke personen *Het Parool* in 1943 redigeerden. Hieronder zal nu allereerst een verdere toelichting worden gegeven op het theoretisch kader. In het hoofdstuk daarna zullen de genoemde deelvragen worden gesteld voor de periode februari tot april 1943. In het laatste hoofdstuk wordt dit gedaan voor de maanden april en mei 1943, waarbij tevens wordt besproken welke eventuele veranderingen te ontwaren zijn in de manier van oproepen tot verzet door de Parool-redactie.

¹⁸ De Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, 293.

¹⁹ Lambiek Berends, *Het Parool 1940-1990* (Amsterdam 1990) 45-49.

Hoofdstuk 1: Toelichting op theoretisch kader: hoe *collective action frames* tot stand komen

*Collective action frames are constructed in part as movement adherents negotiate a shared understanding of some problematic condition or situation they define as in need of change, make attributions regarding who or what is to blame, articulate an alternative set of arrangements, and urge others to act in concert to affect change*²⁰.

In deze scriptie wordt voornamelijk gebruik gemaakt van theorieën ontwikkeld door de sociologen Robert Benford en David Snow. Hun werk is binnen de sociale wetenschappen veelal als richtsnoer genomen om gerichte beeldvorming door sociale bewegingen te duiden, met name als het die bewegingen daarbij gaat om het bewerkstelligen van gezamenlijke actie tegen een aangewezen vijand. Dat zal in dit onderzoek evengoed worden gedaan. Met name omdat de oproep tot verzet, door de illegale pers, aan de hand van de concepten van Benford en Snow het beste geduid kan worden. Over het meer algemene begrip framing, het expliciet uitlichten van bepaalde betekenis van zaken, kan vervolgens gezegd worden dat het afkomstig is uit de sociologie. Daarnaast wordt de term veelvuldig gebruikt in de taalkunde, mediawetenschappen en de politicologie.²¹ In deze scriptie ligt de nadruk echter meer specifiek op het gerelateerde *collective action frame*. Daarvoor zijn in de inleiding al drie processen beschreven die nodig zijn om het tot stand te brengen en te onderhouden: *diagnostic framing*, *prognostic framing* en *motivational framing*. Die eerste, *diagnostic framing*, richt zich daarbij specifiek op het aanwijzen van een schuldige factor of bron van een probleem waarvoor actie nodig is.²² Dergelijke framing tracht simpel gezegd antwoorden te bieden op vragen als: wat is er verkeerd (gegaan)? En wie of wat is de schuldige? Hiermee wordt geprobeerd aan het soort mentale steun te winnen dat later nodig is om een publiek tot gezamenlijke actie voor een beoogd doel aan te zetten.²³ Daarvan was bijvoorbeeld sprake wanneer het verzet de Duitser publiekelijk aanwees als bron van al het leed. Zij opperde daarmee een *diagnostic frame* waarbinnen men de ogen richtte op die Duitse bezettingsmacht als uniek gevaar. De tweede vorm van framing, *prognostic framing*, heeft vervolgens te

²⁰ Robert D. Benford, David A. Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', *Annual review of sociology* 26 (2000) 1, 611-639, aldaar 615.

²¹ Ibidem, 611- 614.

²² Ibidem, 615, 616.

²³ David Snow, Scott Byrd, 'Ideology, Framing Processes, and Islamic Terrorist Movements', *Mobilization: An International Quarterly* 12 (2007) 2, 119-136, aldaar 124.

maken met het uitspreken van een bepaalde oplossing of strategie om een geconstateerd probleem mee aan te pakken. Daarbij worden de oplossingen van tegenstanders of rivaliserende partijen meestal direct van de hand gewezen. Dit laatste wordt door Benford en Snow ook wel *counterframing* genoemd.²⁴ Van prognostic framing was vervolgens sprake wanneer de illegale pers bepaalde vormen van grootschalige sabotage aanwees als weerwoord tegen de bezetter. De laatste variant, motivational framing, behelst motiverende wijzen van spreken die eventuele belemmeringen voor individuen om daadwerkelijk in actie te komen wegnemen. Die belemmeringen zijn bijvoorbeeld: gebrek aan urgentie, angst voor de eigen veiligheid, en een neiging om niet in actie te komen omdat anderen dat wel zullen doen.²⁵ De illegale pers deed zo aan motivational framing wanneer zij gezamenlijke weerstand tegenover de Duitser opperde, vanuit het idee van een Nederlandse plicht om het vaderland te beschermen. De drie hierboven genoemde processen van framing, vormen de contouren van het theoretisch kader van deze scriptie. Zij worden hieronder uitgebreid toegepast op hetgeen geschreven in *Het Parool* in de eerder aangewezen periodes.

²⁴ Benford en Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', 616, 617.

²⁵ Snow en Byrd, 'Ideology, Framing Processes, and Islamic Terrorist Movements', 128, 129.

Hoofdstuk 2: Hoe *Het Parool* tot collectief verzet opriep voorafgaand aan april 1943

In het kort: de Parool-redactie tot en met medio 1943

Het Parool kwam in 1941 voort uit de *Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen*, een klein verzetsblad met een gemiddelde oplage van rond de vijfhonderd. Die laatste was al in 1940 opgericht door journalist Frans Goedhart en stond hoofdzakelijk in het teken van een afwijzing van Adolf Hitler 's imperialistische plannen en een oproep tot verzet.²⁶ *Het Parool*, dat op 10 februari 1941 voor het eerst zou verschijnen, moest die lijn doorzetten. De redactie van dit nieuwe verzetsblad kwam in 1941 dan ook met elkaar overeen dat het blad een 'duidelijk nationaal blad'²⁷ moest zijn. Het diende zich te weerhouden van het 'vertolken van een bepaald meningsklimaat'²⁸ en moest elke laag van de bevolking actief maken voor de strijd tegen de Duitser.²⁹ In februari van 1943 was de Parool-redactie, zacht gezegd, niet onaangetast gebleven door de oorlogsgebeurtenissen. Na een stortvloed van arrestaties en een scheuring binnen die redactie, was het aan een handjevol relatieve nieuwkomers om het blad in haar bestaan te blijven voorzien. De recentelijk bijgevoegde C.H. De Groot, die eerder ervaring had opgedaan als hoofdredacteur van het blad *Deze Week in Den Haag*, werd daarbij eindredacteur. In het voorjaar van 1943 was het met name aan hem en de journalist Gerrit Jan Van Heuven Goedhart om de redactie van *Het Parool* te overzien. Van Heuven Goedhart had al eerder geschreven bijdragen aan het blad geleverd en hij kende de werkwijze en de lijn waarin de illegale krant geschreven werd goed.³⁰ Daarnaast had zijn uitgebreide journalistieke carrière hem een aanzienlijk netwerk opgeleverd. Met name de door hem bevriende verzetslieden en redacteuren van andere grote verzetsbladen, zoals die van *Vrij Nederland* en *Trouw*, hielpen hem in het winnen en verifiëren van inlichtingen.³¹ Met De Groot en Van Heuven Goedhart aan het roer zou de oplage van *Het Parool* in 1943 stijgen tot rond de 40 000.³²

²⁶ Peereboom, *Het Parool: van illegale nieuwsbrief tot modern dagbladbedrijf*, 8-9.

²⁷ De Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, 115.

²⁸ Ibidem, 116.

²⁹ Idem.

³⁰ Ibidem, 267-269.

³¹ Ibidem, 287-289.

³² Peereboom, *Het Parool: van illegale nieuwsbrief tot modern dagbladbedrijf*, 18.

Februari en maart 1943: welke problematiek wees de Parool-redactie aan?

Met de vele fasen binnen de bezettingstijd ging een regelmatig verschuivende visie gepaard van wie, of wat, op welk moment als directe boosdoener, slachtoffer of oorzaak van de gevoelde problemen gezien moest worden. Ook de Parool-redactie zou in de oorlogsjaren, met enige regelmaat andere oorzaken of schuldigen van het belangrijkste licht voorzien. Daarin is natuurlijk van invloed geweest wat de betreffende oorlogsomstandigheden waren, maar zeker ook dat doel om mensen op te roepen tot collectief verzet. Natuurlijk was de algemene tendens duidelijk: de Duitser maakte het de Nederlander moeilijk en daartoe diende weerstand. Desalniettemin, de manier waarop de redactie specifieke problemen benadrukte en ook wel uitvergrootte, kon en moest van grote invloed zijn op hoe men in Nederland vervolgens handelde.

Rond februari van 1943 waren er zeker een aantal grote problemen die konden worden aangekaart. Zo waren de Duitse maatregelen de Nederlandse burger steeds harder gaan treffen. Een van die maatregelen was de Duitse Arbeitseinsatz, die vanaf april 1942 al voorschreef dat tienduizenden Nederlanders verplicht tewerk werden gesteld in Duitsland. Het bijbehorende proces van “verschepping” verliep in de eerste maanden nog geleidelijk en relatief traag, maar vanaf november werd al duidelijk dat de aantallen groter zouden worden en de methodes harder.³³ Een maand later werd gesteld dat nu ook studenten aan de lijst van gedwongen arbeiders moesten worden toegevoegd, hetgeen voor aanzienlijke weerstand zorgde binnen de studentengemeenschap.³⁴ Na een periode van uitgesproken protest vond op 5 februari 1943 een aanslag plaats op generaal Hendrik Seyffardt, waarvan vermoed werd dat hij net door Mussert was aangesteld om de arbeidsplicht te handhaven. Hoewel deze aanslag werd gepleegd door verzetsgroep CS-6, keken de Duitsers direct naar de Nederlandse student als dader. Hieruit vloeide vervolgens de beruchte studentenrazzia’s van zes en negen februari voort, waarbij tal van jongeren naar kamp Vucht werden gebracht.³⁵

In *Het Parool* van februari 1943 gaat naar deze ontwikkelingen tevens de voorname aandacht uit. Zo wordt geschreven over het ‘kannonvleesch’³⁶ dat Hitler zoekt in de jeugd van de bezette landen. De situatie in Nederland werd daarnaast als volgt omschreven:

³³ Bouman, *De april-mei stakingen van 1943*, 13-15.

³⁴ Lou De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft, ('s-Gravenhage 1975) 594.*

³⁵ *Ibidem*, 612-616.

³⁶ *Het Parool*, 10 februari 1943, *Het Illegale Parool Archief*, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017) 1.

Het probleem dat vastzit aan deze pogingen tot inschakeling ook van de Nederlandsche jeugd overschaduwde thans schier alle andere vraagstukken. Tienduizenden ouders leven in angst en vreeze. Zij weten dat Berlijn 100 000 man, te leveren voor 1 april, geëischt heeft; zij beseffen, dat de uren der zwaarste beproevingen thans naderen; zij hopen dat er nog uitkomst zal zijn, en zij wachten allereerst af, of nu eindelijk de Nederlandsche autoriteiten hun geneigdheid tot gehoorzaam opvolgen ook van de schunnigste Duitse bevelen tegen een flinke houding zullen inwisselen³⁷.

In veel Nederlandse huishoudens was dan ook inderdaad sprake van hevige oproer. Het harde optreden tegenover de jeugd zorgde voor verbittering onder het Nederlandse volk.³⁸ Wat vooral opvalt uit de beschrijvingen in de februari-uitgave was dat de nadruk met betrekking tot slachtofferschap niet alleen werd gelegd op de jongeren, maar vooral ook op de ouders: het volk leek haar jeugd te worden afgepakt. In die implicatie zullen veel lezers zich in der tijd ook hebben kunnen vinden. Dat is tevens belangrijk geweest voor de Parool-redactie om de algemene aandacht en loyaliteit van de lezersgroep omtrent dit onderwerp vast te kunnen houden. Zo stellen Robert Benford en David Snow dat als de diagnose van de belangrijkste problematiek niet grotendeels overeenstemt met hoe men de zaken ervaart, dit zal afdoen aan de geloofwaardigheid en de acceptatie van het collective action frame dat wordt neergezet.³⁹

Het andere belangrijke probleem, dat ook in bovenstaand citaat wordt aangehaald, was de “gehoorzaamheid” van het Nederlandse ambtenarenapparaat. Deze zaak kreeg een gedeelde hoofdrol in de februari-uitgave. Door Nederlandse collaboratie binnen het bestuursapparaat waren duizenden ‘tegen hun zin, maar met inhouding van steun als stok achter de deur, aan hun gezin en vaderland onttrokken’⁴⁰. Kritiek op de gemakkelijk verlopende gelijkschakeling van de Nederlandse samenleving leek daarom uit de beschrijvingen in *Het Parool* niet eerder zo relevant als nu. Daarnaast was, met een beoogde ‘inschakeling van de N.S.B. bij de uitvoering van belangrijke bestuursmaatregelen’⁴¹, een aanstaande regering-Mussert onaangenaam dichtbij.⁴²

De situatie omtrent het niet meewerken door Nederlandse ambtenaren aan de

³⁷ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017) 1.

³⁸ Bouman, *De april-mei stakingen van 1943*, 13.

³⁹ Benford en Snow, ‘Framing processes and social movements: An overview and assessment’, 620.

⁴⁰ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017) 5.

⁴¹ Het Parool, 5 maart 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/maart1943.php> (25 februari 2017) 5.

⁴² De Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, 290.

tewerkstelling van burgers, werd in *Het Parool* dan ook niet rooskleuring weergegeven. De redactie sprak in februari nog wel van enige hoop, omdat Nederlandse burgemeesters toen net op grote schaal geweigerd hadden om persoonsgegevens van de tot dwangarbeid verplichte jongeren aan de Duitsers af te staan.⁴³ Desondanks koos zij ervoor om zeer uitgebreide aandacht te schenken aan de vele ambtenaren die minder goed gezind waren, met name aan de secretaris-generaal Lr. Verwey.

In een groot artikel genaamd ‘Lr. Verwey wij beschuldigen u!’⁴⁴ werd stellig duidelijk gemaakt dat binnen het Duitse kwaad een zeer Nederlandse vijand schuilging. Deze secretaris-generaal was ‘gevolmachtigd tot tewerkstelling van zijn landgenoten in het buitenland’⁴⁵ en werd daartoe omschreven als hoofdverantwoordelijke voor het arbeidsleed.⁴⁶ De ernst van dat leed werd in deze uitgave dan ook herhaaldelijk naar voren gebracht. Zo schreef een Nederlandse dwangarbeider, in een gepubliceerd verslag, over het nijpende gebrek aan hygiëne, ondervoeding en tekortschietend comfort: ‘hier wordt haat gekweekt!’⁴⁷. Lr. Verwey stond dit volgens de Parool-redactie niet alleen toe, maar stond er ook voor in dat dit allemaal goed verliep. Hij werd aldus neergezet als de belichaming van de ongewenste houding van de Nederlandse ambtenaar.

Het barbarisme van de Duitsers en ‘Adolf Hitler, onze doodsvijand’⁴⁸ kreeg in februari en maart uiteraard genoeg aandacht, maar de nadruk met betrekking tot schuld lag dus tevens bij die meewerkende ambtenaar. Zoals meerdere malen geschreven zou worden ging het om ‘buigen of barsten’⁴⁹ en er moest worden vastgesteld dat de intensievere Duitse maatregelen door velen in Nederland te gemakkelijk gefaciliteerd werden. Echter, juist nu moest men tegenwerken. Daarnaast viel aan het probleem van die medewerking, in tegenstelling tot de militaire overmacht van de Duitsers, erg goed iets te doen. Door deze ontwikkeling continue moreel te veroordelen, zette de Parool-redactie potentiële collaborateurs aan tot kritische zelfreflectie en riep het op tot sociale druk vanuit de bevolking. Relevanter nog is dat de precieze weg voor (toekomstige) gerichte actie door het Nederlandse volk al deels werd

⁴³ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017) 1,2.

⁴⁴ Ibidem, 5

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Ibidem, 5,6.

⁴⁷ Ibidem, 4.

⁴⁸ Ibidem, 3

⁴⁹ Ibidem, 1.

uitgestippeld, namelijk door een belangrijke directe schuldige aan te wijzen. Dit past binnen wat Benford en Snow stellen over diagnostic framing: ‘directed action is contingent on identification of the sources of causality, blame and/or culpable agents’⁵⁰.

Wat verder opvalt is dat er in het voorjaar van 1943 door de gehele illegale pers vrijwel niets geschreven werd over het lot van de Joden. Dit terwijl men in dit jaar in Nederland de laatste fase van het vervolgingsbeleid in ging. Het kan gezegd worden dat het gebrek aan betrouwbare informatie een redactie als die van *Het Parool* ervan weerhield te publiceren over de werkelijke gruwelen die zich in concentratiekampen voordeden. Daarin zou ook een rol hebben gespeeld dat dergelijke verhalen de nog in Nederland aanwezige Joden te veel zouden aangrijpen.⁵¹ Desalniettemin is het opmerkelijk te noemen dat ook het welbekende Duitse opjagen van de Joden, in de uitgaven van februari en maart veel minder nadruk kreeg dan de arrestaties van studenten. Hoewel het niet met zekerheid valt te zeggen, zou het goed kunnen zijn dat de redactie met betrekking tot de benadrukking van voornamelijk slachtofferschap, liever dichterbij de Nederlandse burger bleef. Dit past binnen wat historicus Ies Vuijsje over de gevoelde urgentie van het Jodenprobleem stelt: ‘Het Joodse probleem leidde de aandacht van de algemene oorlogvoering af en was daarom geen populair onderwerp’⁵². Bij de Parool-redactie zou men tevens kunnen hebben gevoeld dat het Jodenvraagstuk afleidde van het frame van de jeugdige dwangarbeiders en hun ouders als slachtoffer. Hoewel in februari en maart wel werd geschreven over misdaden tegen Joden, was dit meer tussen regels door dan dat het een echte hoofdrol speelde.

Binnen haar *diagnostic framing* maakte de Parool-redactie in februari en maart 1943 voornamelijk gebruik van wat *injustice frames* en *adversarial frames* genoemd worden.⁵³ Een sterke nadruk lag op het hevige onrecht dat het Nederlandse volk werd aangedaan door de verplichte dwangarbeid. Daarnaast werd duidelijk omlijnt wie aan de goede kant stond, en wie niet. Hierin werd dus meer precies gewezen naar die meewerkende ambtenaar en natuurlijk de NSB’er die de steeds strengere maatregelen ten uitvoer brachten en zich daarmee tot directe vijand maakten.

⁵⁰ Benford en Snow, ‘Framing processes and social movements: An overview and assessment’, 616.

⁵¹ De Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, 295, 296.

⁵² Ies Vuijsje, *Tegen beter weten in: zelfbedrog en ontkenning in de Nederlandse geschiedschrijving over de Jodenvervolgving* (Amsterdam 2006) 118.

⁵³ Benford en Snow, ‘Framing processes and social movements: An overview and assessment’, 615-616.

Februari en maart 1943: welke directe oplossingen bood Het Parool het Nederlandse volk?

Maar hoe diende men de belichte problematiek nu aan te gaan pakken? Veelvuldig en concreet waren de meeste beschrijvingen daaromtrent in *Het Parool* van februari en maart 1943 nog niet. Er werd vooral voor het ambtenarenapparaat ernaar gewezen dat men zich hier stevig diende te verzetten tegen de Duitse eisen, voornamelijk omtrent de verscheping van dwangarbeiders. De gestelde prognose ondersteunde dan ook met name die demarcatie van wie binnen de directe problematiek als goed of fout gezien moest worden. Goed werk was dat van de Nederlandse burgemeesters, die zoals gezegd niet meewerkten aan het vrijgeven van persoonsgegevens: aan hen kon een voorbeeld genomen worden. Daarnaast had men bij de gemeente Wageningen een persoonskaartenstelsel gestolen, waarvoor werd geopperd:

Indien het voorbeeld navolging vindt, mogen de landgenooten die zich met het karwei belasten, bedenken dat wij straks deze gegevens dringend nodig zullen hebben. Vernietig ze dus niet! Berg ze op, buiten het bereik der moffen en lever ze aan een bevrijd vaderland terug⁵⁴.

Er moet gezegd worden dat dergelijke aanwijzingen dus nog niet spraken voor een heldere visie op hoe men nu precies georganiseerd verzet kon plegen. Zo werd bijvoorbeeld niks gezegd over een centrale bewaarplaats voor de gestolen persoonsgegevens. Daarnaast werd ook het advies aan de lezer, omtrent het laten onderduiken van de tot dwangarbeid verplichte jeugd, niet voorzien van informatie over bijvoorbeeld onderduikmethodes. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat er in deze periode van de bezetting nog geen duidelijke en gecoördineerde verzetspolitiek was geformuleerd. Er was dus ook weinig waaruit de Parool-redactie kon putten. Echter, de behoefte tot coördinatie en duidelijke algemene instructie voor het verzet kwamen met de oplopende spanning in het bezette Nederland nu wel steeds meer op.⁵⁵ Zoals Robert Benford stelt: ‘a social movement has poor prospects for longevity in the absence of prognoses or goals’⁵⁶. Als het volk daadwerkelijk in actie moest gaan komen, zoals ook de Parool-redactie haar voorhield, dan dienden instructies spoedig te volgen en zo helder mogelijk te zijn.

Aan de instructie van de Nederlandse regering in Londen, die in de maart-uitgave gepubliceerd werd, ontbrak het tevens grotendeels aan concreet advies. De regering in

⁵⁴ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017) 2.

⁵⁵ Van Randwijk, *In de schaduw van gisteren: kroniek van het verzet 1940-1945*. 171.

⁵⁶ Benford, Robert D., ‘The half-life of the environmental justice frame: innovation, diffusion, and stagnation’, in: David Naguib Pellow en Robert J. Brulle (red.), *Power, justice, and the environment: A critical appraisal of the environmental justice movement* (Cambridge 2005), 37-53, aldaar 41.

ballingschap maakte in haar boodschap aan het Nederlandse volk wel duidelijk, dat aan de inschakeling van de NSB bij het bestuur van Nederland, alle wettige grondslag ontbrak. Daarnaast gaf zij te kennen dat iedere maatregel die bijdroeg aan het Duitse oorlogspotentieel nu gedwarsboemd diende te worden. Zij stelde: ‘wij hebben overal behalve daar, waar het een kennelijk Nederlandsch volksbelang betreft, onze medewerking te weigeren. Sterker, we hebben alle maatregelen, die tegen dit belang indruischen op iedere manier te saboteren’⁵⁷.

Hoewel bovenstaand citaat ook lijkt te verwijzen naar het gebruik van geweld tegen de bezetter, dient gezegd te worden dat de Parool-redactie daar zelf niet specifiek over zou publiceren. De nadruk lag dus hoofdzakelijk op (in eerste instantie) geweldloze vormen van tegenwerking, wat aangezien de militaire overmacht van de Duitsers de meest veilige oplossing voor het volk moet hebben geleken.

Dat de prognoses door de Parool-redactie en de Nederlandse regering in Londen nog relatief ontoereikende strategieën of aanwijzingen voor het Nederlandse volk boden, moet gezien worden in de historische context van een nog opkomend verzet. Men leek vooral abstracte aanwijzingen tot geweldloze non-coöperatie voor te schrijven. Desondanks, dat de Parool-redactie het volk toereikende prognoses kon verschaffen voor de problematiek die zij belichtte, was wel noodzakelijk om uiteindelijke overeenstemming te bereiken voor de beoogde actievoering tegen de bezetter. Voor zowel diagnostic framing als prognostic framing tezamen geldt dan ook dat zij instaan voor de algemene consensus waardoor mensen bepaalde actie willen voeren. Het proces van motivational framing, dat hieronder verder wordt besproken, is vervolgens noodzakelijk om die actie ook daadwerkelijk te doen plaatsvinden.⁵⁸

Februari en maart 1943: hoe motiveerde de Parool-redactie het volk om daadwerkelijk tot actie over te gaan?

Dat men in Nederland zeer bewust was van de meest kwalijke gevolgen van de bezetting en ook enkele richtlijnen voor handelen geboden kreeg, zou dus niet voldoende zijn geweest voor de totstandkoming van een actieve verzetsbeweging. Er moest voor burgers sprake zijn van directe motieven om de bereidheid te vinden daadwerkelijk levensgevaarlijke actie te ondernemen. Zo stelt Robert Benford: ‘just because people agree with a movement's contention that a problem exists does not guarantee that they will drop everything else in their

⁵⁷ Het Parool, 5 maart 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/maart1943.php> (25 februari 2017) 5.

⁵⁸ Benford en Snow, ‘Framing processes and social movements: An overview and assessment’, 615.

lives and work on alleviating the problem'⁵⁹. Daarnaast speelt volgens Benford motivational framing, waarmee sociale bewegingen die motieven trachten aan te wakkeren en te onderhouden, vooral in op vier specifieke zaken. Dit zijn: de urgentie om direct iets aan de huidige situatie te doen, de doeltreffendheid of kracht van de opkomende beweging, de ernst van de belichte problematiek en de morele plicht om te doen wat juist is.⁶⁰

Voor de Parool-redactie gold tevens dat zij in het voorjaar van 1943 op een groot deel van deze zaken inspeelde. Wat opvalt is dat zij zeer intensief trachtte om dat gevoel van urgentie bij het Nederlandse volk los te maken: Nederland zou spoedig bevrijd worden en nu ging het om 'buigen of barsten!' ⁶¹. Belangrijk om daarbij te noemen is dat de geallieerden er in november 1942 in waren geslaagd te landen in Frans Noord-Afrika.⁶² Een maand later was vervolgens Hitler 's grote verlies bij Stalingrad al zichtbaar onvermijdelijk geworden, Duitsland begon het zwaarder te krijgen.⁶³ Deze ontwikkelingen en het feit dat Roosevelt en Churchill in januari openlijk begonnen te spreken over de onvoorwaardelijke overgave van de asmogendheden, zorgde bij velen in Europa dan ook voor optimisme.⁶⁴ Degelijk optimisme verweefde de Parool-redactie vervolgens naadloos in de bemoedigde beschrijvingen die zij het Nederlandse volk presenteerde. Zo spraken de eerste woorden in de februari-uitgave direct over het vastlopen van de Duitse oorlogsvoering. De verharding van de Duitse maatregelen, zoals de intensivering van de Arbeitseinsatz, zou vervolgens goed passen binnen het teruglopen van het Duitse oorlogssucces. De redactie schreef:

De dagen van Nederland worden hard en zwaar. Het kan niet anders. Het is een zeker teeken van de naderende bevrijding. In alle leed en zorg moge dat eenieder, die voor het probleem komt te staan, troosten. Nederland zal herrijzen! Het uur nadert. Tanden op elkaar; De laatste loodjes wegen het zwaarste!⁶⁵

Met dergelijke geruststellingen bleef natuurlijk die benadrukking gepaard gaan, dat zelfs de kleinste beetjes verzet nu nodig geacht werden. Niet alleen om alles tot een goed

⁵⁹ Robert D. Benford, "'You Could Be the Hundredth Monkey': Collective Action Frames and Vocabularies of Motive within the Nuclear Disarmament Movement, *The Sociological Quarterly* 34 (1993) 2, 195-216, aldaar 201.

⁶⁰ Ibidem, 196.

⁶¹ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (15 maart 2017) 1.

⁶² Lou De jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft*, 531,532.

⁶³ Ibidem, 537.

⁶⁴ Ibidem, 534-540

⁶⁵ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (15 maart 2017) 3.

einde te brengen, maar ook om eerder van de bevrijding te kunnen spreken. In het artikel ‘nog een harden strijd voor de boeg, maar de vrijheid is in aantocht’⁶⁶ kon de burger de woorden lezen: ‘Wat gij ook doet, waar gij ook staat, houdt vol! Ook het geringste verzet is verzet, en als zodaanig van grote waarde. De vrijheid wenkt! Doet wat gij kunt om haar komst te verhaasten’⁶⁷. Daarbij oogde het voor de lezer alsof de Parool-redactie zelf ook sterk geloofde dat Nederland spoedig vrij zou zijn. In de maart-uitgave van 1943 was zo een groot artikel gewijd aan de toekomst van Europa en Nederland na de Duitse overheersing.⁶⁸ Hoewel hier niet verder op de inhoud daarvan wordt ingegaan, kan gesteld worden dat dergelijke artikelen moeten hebben gesproken voor de eigen overtuiging van de redactie. Men weidt immers vooral uit over de invulling van een bepaalde toekomst, wanneer men daadwerkelijk gelooft dat deze nabij is. Desalniettemin is aannemelijk dat zulke artikelen ook geplaatst werden om dat geloof van het publiek in de naderende vrijheid te sterken. Dit kan, samen met die algehele nadruk op de naderende bevrijding door de redactie, gezien worden in het licht van wat de sociologen William Gamson en David Meyer zeggen over *political opportunity structures* binnen framing. Zo stellen zij: ‘if movement activists interpret political space in ways that emphasize opportunity rather than constraint, they may stimulate actions that change opportunity, making their opportunity frame a self-fulfilling prophecy’⁶⁹. Als de Parool-redactie dus maar genoeg nadruk legde op de naderende bevrijding, dan zou de Nederlander tevens ten gunste daarvan handelen en daarmee die vrijheid zelf ook mogelijk maken.

Wat in het voorjaar van 1943 verder een grote rol speelde in de motiverende beschrijvingen in *Het Parool*, was de benadrukking van de ernst van het oorlogsleed en de nationale plicht die men had. Over dat eerste kan gezegd worden dat het verzetsblad hierover veelvuldig berichtte. Zoals eerder vermeld, bevatte de februari-uitgave al een uitgebreid verslag van het ondragelijke leven van de dwangarbeider. In maart werd tevens een artikel gepubliceerd waarin de Nederlandse kerken zich uitspraken over het de pijn van de oorlog. Het bericht werd ingeleid met de woorden:

⁶⁶ Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (17 maart 2017) 7.

⁶⁷ Idem.

⁶⁸ Het Parool, 5 maart 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/maart1943.php> (17 maart 2017) 1,2.

⁶⁹ William Gamson en David Meyer, ‘Framing Political Opportunity’, in: D. McAdam, J. McCarthy en M. Zald (red.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* (Cambridge 1996) 275–90, aldaar 287.

Het bittere leed en de angstige zorg, waaronder zoovelen gebukt gaan tengevolge van de harde maatregelen; die de bezettende macht vooral in den laatste tijd genomen heeft, nopen ons tot een woord van deelneming en medeleven. Wij zijn van het diepe medelijden vervuld met de tallozen, die zoo groote en bittere kwellingen moeten doorstaan⁷⁰.

De inhoud van die bittere kwellingen zouden door de redactie verder in overvloed benoemd worden. Dat zij dat deed, bood de lezers uiteraard een belangrijk motief voor verzet: het werd moreel gezien moeilijker voor hen om over de bestaande problematiek heen te kijken. Zo stelt Robert Benford hieromtrent dat sociale bewegingen ‘thus attempt to amplify the problem in such a way that their audiences are persuaded that any other response than collective action is unreasonable’⁷¹. Dit is ook goed te relateren aan het feit dat de redactie de nationale plicht van Nederlanders alsmaar zou blijven onderstrepen. Zoals eerder getoond, wees zij al naar de algemene plicht van ambtenaren om de eisen rondom de Arbeitseinsatz tegen te werken. Daar werd echter ook een duidelijk nationalistische tint aan gegeven, want voor hen die gehoorzaamden aan de Duitsers luidde de vraag: ‘kunt gij dat met Uw Nederlandsche plicht overeenbrengen? Durft gij dat straks tegenover Regeering en volk te verantwoorden?’⁷². Instructies vanuit Londen omtrent de Nederlandse verplichtingen zouden dit soort kritische vragen kracht bijzetten. De hoogste Nederlandse autoriteit gaf daarin immers te weten wat men te doen stond.

In dit eerste hoofdstuk is een aantal zaken besproken omtrent de inzet van collective action frames door de Parool-redactie. Er kan daaruit geconcludeerd worden dat de Parool-redactie de lezer al in belangrijke mate begeleidde richting die uitbarsting van verzet die zich vanaf april in Nederland zou voordoen. Met haar diagnostic frame benadrukte zij het onrecht dat het volk werd aangedaan, met name de studenten en hun ouders. Daarnaast vormde haar vrij abstracte prognose van voornamelijk non-coöperatie al een belangrijke eerste stap richting actieve en grootschalige verzetsacties. Tot slot maakte haar motivational frame de noodzaak tot verzet urgent en de afwijzing daarvan moreel gezien zeer lastig. In het hoofdstuk hieronder zal worden gezien in hoeverre er vanaf april een verandering plaatsvond in de zaken die hierboven besproken zijn.

⁷⁰ Het Parool, 5 maart 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/maart1943.php> (17 maart 2017) 3.

⁷¹ Robert D. Benford, ““You Could Be the Hundredth Monkey”: Collective Action Frames and Vocabularies of Motive within the Nuclear Disarmament Movement, 201.

⁷² Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (18 maart 2017) 2.

Hoofdstuk 3: Hoe *Het Parool* tot collectief verzet opriep in april en mei van 1943

In dit hoofdstuk zal, zoals vermeld, worden bekeken in hoeverre het collective action frame in april en mei 1943 veranderde: ging de Parool-redactie de Nederlandse bevolking nu op een veranderde wijze aanzetten tot verzet? De deelvragen die in het voorgaande hoofdstuk van belang waren, zullen hieronder opnieuw worden gesteld voor deze periode uit de bezettingsgeschiedenis.

April en mei 1943: welke problematiek wees de Parool-redactie aan?

In de april-uitgave van 1943 belichtte de redactie tevens weer uitvoerig de gevolgen van de Arbeitseinsatz voor de gewone Nederlander. De nadruk werd nog altijd gelegd op het leed van de jeugd en die zorgen van de ouders, die hun kinderen als ‘slachtvee in de wagens gedreven’⁷³ zagen worden door de bezetter. Wat opvalt, is dat de uitgave van deze maand nu grotendeels in het teken stond van wat men praktisch kon doen om verzet te plegen: van vage instructie was geen sprake meer. Hierover zal later in dit hoofdstuk echter worden uitgeweid.

Op donderdag 29 april verscheen de proclamatie van de *Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden*, Friedrich Christiansen, die bekendmaakte dat ‘de leden van het voormalige Nederlandse leger terstond opnieuw in krijgsgevangenschap worden weggevoerd’⁷⁴. Dat de Duitsers door de grote verliezen aan het Oostfront al veel arbeidskrachten uit Nederland hadden moeten onttrekken, was eerder al onacceptabel gebleken. Nu zouden echter nog zeker driehonderdduizend volwassen mannen worden meegenomen.⁷⁵ In Twente werd op dit bericht besloten dat men uit protest de werkzaamheden in de fabrieken zou neerleggen. Toen dit een dag later overal in Nederland bekend was geworden, deed ook de rest van het land mee. De uitzondering vormden een aantal grote steden, waaronder Amsterdam. Daar stond het gewelddadige Duitse optreden van na de Februaristaking van 1941 nog te goed in het geheugen gegrift.⁷⁶

Op 3 mei 1943 kwamen de grootschalige stakingsacties ten einde. De reden daarvoor was tweeledig. Enerzijds schrok de agressieve tegenreactie van de Duitsers de burger af:

⁷³ Het Parool, 5 april 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/april1943.php> (25 maart 2017) 1.

⁷⁴ Lou De jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft*, 799.

⁷⁵ Ad van Liempt, *De Oorlog (Amsterdam 2009) 156,167*.

⁷⁶ *Ibidem*, 157,158.

negentien burgers waren in deze dagen gefusilleerd en duizenden waren gearresteerd. Anderzijds was via Radio Oranje bekendgemaakt dat Churchill een bevrijding van Nederland door de geallieerden nagenoeg uitsloot.⁷⁷

De vraag is nu: hoe zou de Parool-redactie, naar aanleiding van de stakingen en het zeer ontmoedigende bericht uit Engeland, de situatie in Nederland omschrijven? Wat betreft haar diagnostic framing kan gezegd worden, dat zij een problematiek begon te onderstrepen die grotendeels verband hield met die berichtgeving uit Engeland. De grote schuldige aan het oorlogsleed was natuurlijk nog altijd de bezetter. Daarnaast werd aan meewerkende ambtenaren, in alle drie de uitgaven die in mei van *Het Parool* verschenen, nog uitvoerig aandacht besteed. Echter, een zekere vorm van schuld, voor de aanhoudende verschrikkingen, werd nu ook bij dat deel van de Nederlandse bevolking gelegd, dat zich uit het veld liet slaan door negatieve berichtgeving. Zo luidde de eerste woorden van de Parool-uitgave van 10 mei:

Alleen mensen zonder innerlijk evenwicht, levend bij de berichten van den dag en in de put bij elken tegenslag laten zich van de wijs brengen zodraa het in dezen oorlog eens een paar dagen tegenloopt. Zij leggen dan alles even pessimistisch uit en verlammen in zichzelf en anderen de geestkracht die juist nu, zoo bitter noodig is om het verzet tegen onze doodsvijanden vol te houden en ten top te voeren⁷⁸.

Zoals blijkt uit bovenstaand citaat, was het voornamelijk dat deze groep de opleving van verzet in Nederland tegenwerkte. De Parool-redactie voerde vanaf mei daarnaast een vergelijkbare toon wanneer het ging om de vrijwillige inlijving als krijgsgevangene. In de zeer bondige uitgave van 20 mei 1943 stond zo geschreven: Het zou het verzaken van de eed van trouw zijn om zich op dit moment vrijwillig over te geven⁷⁹.

Van een nadruk op het slachtofferschap van de krijgsgevangenen leek hier dus weinig sprake. Het eerdergenoemde injustice frame dat vooral in februari, maart en april nog veelvuldig door de Parool-redactie werd gehanteerd, werd in de mei-uitgaven dan ook vrijwel niet meer ingezet. Het voornamelijk licht leek er nu op te schijnen dat men niet geheel zielig was, maar juist meer dan ooit een keuze had of het zich onrecht liet aandoen.

De situatie omtrent “verzetslust”, leek in mei 1943 op negatieve wijze te veranderen. De Parool-redactie moest er als verzetsblad natuurlijk voor instaan dat het momentum, dat in

⁷⁷ Lou De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft*, 836,837.

⁷⁸ Het Parool, 10 mei 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017) 1.

⁷⁹ Het Parool, 20 mei 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017) 1.

de voorgaande periode was opgebouwd, werd vastgehouden. Dit poogde zij te bereiken door nu nog duidelijker te articuleren dat de keuze in handen van het gehele Nederlandse volk zelf lag. Niet alleen de Duitser en de meewerkende Nederlandse ambtenaar hadden schuld aan de bezettingsproblematiek, ook diegenen die zich uit het veld lieten slaan droegen nu verantwoording.

April en mei 1943: Welke directe oplossingen bood Het Parool het Nederlandse volk?

Zoals eerder gezegd stond de april-uitgave grotendeels in het teken van de praktijk van verzet. Waar de Parool-redactie eerder nog niet van een gecoördineerde verzetspolitiek had kunnen vernemen waaruit zij instructie voor het lezerspubliek kon bieden, was dat nu dus al meer het geval. Deze opvallende ontwikkeling kan het beste worden toegeschreven aan het feit dat er vanaf het voorjaar van 1943 dan ook een poging werd gedaan, binnen het Nederlandse verzet, om de verschillende illegale organisaties in Nederland beter te verbinden.⁸⁰ De onderlinge communicatie werd daarbij ten zeerste geholpen doordat PTT-ambtenaar Jan Thijssen er in maart 1943 in slaagde een binnenlands radionet op te zetten.⁸¹ Er leek nu een duidelijker omljnd plan voor weerstand te kunnen worden geboden aan de Nederlandse bevolking. Bovenstaande past tevens binnen het idee dat Nederland een nieuwe fase inging wat betreft de houding van verzet tegenover de Duitser. Het ongenoegen met de bezetter dwong de wens tot een meer gecoördineerde verzetspolitiek af.

De prognostic framing door de Parool-redactie ging zich nu ook baseren op die algemene verzetspolitiek. In de april-uitgave van 1943 onderscheidde de redactie zo de drie belangrijkste vormen van verzet: verticaal verzet (samenwerking tussen ambtenaren), onderduiken en staken.⁸² Daarin werd voor specifieke groepen in de samenleving vrij precies uiteengezet hoe zij konden handelen. De Parool-redactie nam daarin tevens instructies over uit andere verzetsbladen, zoals bijvoorbeeld *Vrij Nederland*.⁸³ Ook kwam de nadruk veel meer te liggen op die benodigde coördinatie van burgerlijke acties. Zo werd geschreven:

Vorbereiding en organisatie zijn nodig om een doelmatig, op langen duur berekend verzet op touw te

⁸⁰ De Keizer, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, 416.

⁸¹ Lou De jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft*, 194,195.

⁸² Het Parool, 5 april 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/april1943.php> (25 maart 2017) 1,2.

⁸³ Ibidem 5

kunnen zetten. Wij willen daarmee de spontane acties niet minder achten: de Februari-staking in Amsterdam heeft ons geleerd hoe overrompend het spontane verzet kan werken. Maar nu is de situatie anders en dient georganiseerd en nog eens georganiseerd te worden⁸⁴.

De redactie gaf zo ook belangrijke richting aan de grote stakingen die eind april zouden plaatsvinden. Er werd uitgebreid geschreven over de voorbereidingen die bedrijven konden treffen voordat zij tot grootschalige verzetsacties overgingen: ‘in elk bedrijf, op elk kantoor en bureau moet een klein top comité of commissie gevormd worden van drie tot hoogstens vijf man (vooral niet meer) die de leiding op zich moeten nemen’⁸⁵. In hoeverre men dergelijke instructies uit de illegale pers ook ter harte nam, is moeilijk te zeggen. Toch kan gesteld worden dat een verzetsblad als *Het Parool* de burger wel degelijk een hand moet hebben geboden. Een andere bron van informatie was immers niet zomaar voor handen.

Ook in mei, na de stakingen en het negatieve bericht uit Engeland, bleef de oplossing die de redactie de burger bood in grote mate hetzelfde: georganiseerd verzet. Daarnaast moest geen gehoor worden gegeven aan de Duitse oproep van voormalige krijgsgevangenen voor dwangarbeid: non-coöperatie bleef van groot belang. De Duitsers zouden, met betrekking tot dat laatste, een tactiek van ‘verdeel en heersch’⁸⁶ gaan handhaven. Solidariteit was dus nodig. Men diende geen uitzondering te vragen voor bepaalde personen: iedereen moest eenzelfde lijn trekken tegenover de proclamatie van Christiansen.⁸⁷

Met een toegenomen wens tot georganiseerd verzet in Nederland en een uitgesprokener verzetspolitiek, ging de Parool-redactie vanaf april 1943 preciezere instructie bieden aan het Nederlandse volk. Men moest (ongewapende) weerstand leveren binnen de aangewezen vormen van non-coöperatie: staking, verticaal verzet en onderduiken. Er kan niet met zekerheid gezegd worden welke impact de instructies die de illegale pers begon te bieden, hebben gehad op de totstandkoming van grootschalige verzetsacties als de April-Meistakingen. Desondanks moet het zeer waarschijnlijk een belangrijke bijdrage hebben geleverd. Zoals in het vorige hoofdstuk al is uitgelegd, is het stellen van een heldere prognose een essentiële voorwaarde voor de consensus die bereikt dient te worden om mensen daadwerkelijk tot actie over te laten gaan.⁸⁸

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ Ibidem, 2.

⁸⁶ Het Parool, 20 mei 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017) 2.

⁸⁷ Idem.

⁸⁸ Benford en Snow, ‘Framing processes and social movements: An overview and assessment’, 615.

April en mei 1943: Hoe motiveerde de Parool-redactie het volk om daadwerkelijk tot actie over te gaan?

In het vorige hoofdstuk is al getoond op welke wijzen de Parool-redactie Nederlandse burgers in februari en maart van 1943 motiveerde om tot actievoering over te gaan. Namelijk door te wijzen naar zaken als de nationale plicht, de urgente noodzaak van verzet en het leed van landgenoten. Vanaf april werd deze lijn grotendeels voortgezet. Echter, er werd tevens een zeer belangrijk motief toegevoegd. De redactie ging ook benadrukken dat men nu op grote schaal bereid was geworden zich te verzetten. Op de eerste pagina van de april-uitgave werd gesteld:

Heel het volk spant zijn rug, wil zich schrap zetten en vraagt: zeg ons dan hoe, laat ons weten, wat wij kunnen doen, want wij zijn bereid! Wij zien den doodsvijand recht in het gezicht, nu hij zijn masker heeft laten vallen. Wij weten wat er op het spel staat. Zeg ons, hoe wij moeten handelen en wij zullen handelen⁸⁹.

De frustratie zou een hoogtepunt bereikt hebben en ‘wetend hoe het gist en kookt in de gelederen van ons landgenooten’⁹⁰ was nu het moment voor grootschalige actie. Hoewel het waar is dat er in Nederland bij velen nu een zekere ‘rem’ gebroken was, kan gesteld worden dat de redactie de situatie zeker uitvergrootte om burgers nog meer te motiveren.⁹¹ Robert Benford stelt hieromtrent: ‘a key motivational framing task entails the social construction and maintenance of beliefs and their attendant vocabularies regarding the efficacy of collective action’⁹². Burgers moesten er persoonlijk van overtuigd zijn dat ze er niet alleen voor stonden en dat verzetsacties niet direct op een blamage zouden uitlopen. De Parool-redactie had in februari en maart ook nog niet op dergelijke wijze geschreven over een grootschalige bereidheid tot verzet. De verklaring daarvoor ligt simpelweg in het feit dat die bereidheid er nog niet genoeg was geweest. De redactie was in deze maanden dan ook nog vooral die eerdergenoemde consensus voor verzet aan het bewerkstelligen. Had zij wel al eerder geschreven over een grootschalige bereidheid tot actie, in een poging het volk te motiveren, dan had zij waarschijnlijk ongeloofwaardig en bovendien onvoorzichtig gebleken.

De April-Meistakingen zouden als perfect voorbeeld dienen van de nieuwe geest die

⁸⁹ Het Parool, 5 april 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/april1943.php> (25 maart 2017) 1.

⁹⁰ Idem.

⁹¹ Van Randwijk, *In de schaduw van gisteren: kroniek van het verzet 1940-1945*, 18.

⁹² Benford, ““You Could Be the Hundredth Monkey”: Collective Action Frames and Vocabularies of Motive within the Nuclear Disarmament Movement, 205.

zich onder Nederlanders ontwaard had. Na het negatieve bericht uit Engeland en het abrupte einde van de stakingen begin mei, leek het dan ook nodig dat men iets groots had waardoor zij gemotiveerd kon blijven. Hoewel er in *Het Parool* vanaf mei nog steeds uitvoering geschreven bleef worden over een naderende bevrijding, moeten ze bij de redactie ook beseft hebben dat dat niet genoeg zou zijn om de opleving van verzet in Nederland levend te houden. Daarvoor hadden de berichten uit Engeland een te pessimistische inslag gehad. Het nieuwe motief van grootschalige bereidheid onder het volk bleef nu dan ook herhaaldelijk ingezet en uitvergroot worden. De Parool-uitgave van 20 mei, die grotendeels in het teken stond van een viering van de April-Meistakingen, legde de lezer de volgende woorden voor:

Er is geen enkele reden U ongerust te maken, geen enkele reden voor paniek. In het kalme besef van onze wederom ontwaakte strijdvaardigheid, in het bewustzijn van onze nieuwe kracht, kunt ge rustig naar Uw arbeid, naar Uw kantoor gaan en kunt ge rustig naar Uw haardsteden terugkeren⁹³.

De burger was een zeker iets rijker geworden volgens *Het Parool*: ‘een nieuwe kracht’⁹⁴. Men was niet alleen bereid, maar ook bewezen in staat om grootschalige actie op te zetten. De steeds intensievere maatregelen van de Duitsers, waaronder het recente terugvoeren van voormalige militairen in krijgsgevangenschap, konden met deze gedachte het hoofd geboden worden. Men zou zich spoedig weer organiseren en de strijdlust zou voortduren, als men maar bleef denken aan wat mogelijk was gebleken. Met de gebeurtenissen van april en mei kreeg de Parool-redactie dus een enorme sterk middel in handen om mensen te motiveren: een stukje bewijs dat men tot collectieve weerstand bereid was en dat dat grootschalig verzet ook echt kon plaatsvinden.

In dit hoofdstuk is getoond hoe de Parool-redactie vanaf april 1943 de drie behandelde processen van framing vorm ging geven. Vooral vanaf mei werd, binnen het diagnostic frame dat werd ingezet, meer nadruk gelegd op het feit dat de toenmalige opleving van verzet ook zeker geremd kon worden. Zij die zich lieten ontmoedigen, droegen nu een zekere schuld of verantwoording. Daarnaast veranderde, wat betreft het ingezette prognostic frame door de redactie, dat de instructies en voorgelegde tactieken specifiek en gericht werden. Geweldloze non-coöperatie door de burger bleef weliswaar de voorname oplossing, maar er werd nu een duidelijker plan daartoe voorgelegd. Tot slot kwam binnen het motivational frame een sterke nadruk te liggen op de ‘nieuwe kracht’ die men verworven had. Men was

⁹³ Het Parool, 20 mei 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017) 2.

⁹⁴ Idem.

bereid en (vanaf eind april) ook in staat gebleken collectieve weerstand te kunnen bieden. De benoeming daarvan in *Het Parool* moest een bewustwording teweegbrengen onder het volk. Een die ertoe zou leiden dat grootschalig verzet ook in de toekomst kon blijven plaatsvinden.

Conclusie

In deze scriptie is de vraag gesteld in hoeverre er vanaf april en mei 1943 een verandering heeft plaatsgevonden in de manier waarop *Het Parool* de burger aanzette tot collectief verzet. Om deze vraag te beantwoorden zijn zowel voor de periode februari en maart 1943, als voor de periode april en mei 1943, dezelfde drie deelvragen gesteld: welke voorname problematiek wees de Parool-redactie aan? Welke directe oplossingen bood *Het Parool* het Nederlandse volk? En hoe motiveerde de Parool-redactie het volk om daadwerkelijk tot actie over te gaan? Wat betreft die eerste vraag is getoond dat de nadruk in februari en maart vooral lag op het slachtofferschap van het Nederlandse volk. Daarnaast leek het voorname probleem niet alleen het misdadige gedrag van de bezetter, maar tevens de faciliterende houding van de Nederlandse ambtenaar. Die laatste droeg evengoed schuld aan het ervaren leed. Vanaf mei 1943 werden deze zaken nog steeds aangekaart, maar kwam de nadruk ook veel meer te liggen op het probleem dat de tot stand gekomen opleving van verzet gesmoord leek te worden. Er werd nu een directe aanspraak gemaakt op het algehele Nederlandse volk. Zij die zich lieten ontmoedigen door negatieve berichtgeving over de bevrijding, droegen nu tevens gedeeltelijke verantwoordelijkheid voor de aanhoudende situatie van oorlogsleed. Zij trokken immers anderen mee in hun pessimisme. Voor de tweede deelvraag is vervolgens laten zien dat waar de instructies omtrent verzetsactie in februari en maart 1943 nog grotendeels ontbraken of abstract waren, vanaf april een duidelijker omljnd plan of tactiek werd geboden aan het lezerspubliek. Met de opgelopen frustratie in Nederland waren verzetsgroepen een poging gaan doen meer samen te werken en een algemene verzetspolitiek te formuleren. De Parool-redactie zou nu een veel specifieke prognose kunnen bieden aan het Nederlandse volk. Deze stond nog wel voornamelijk in het teken van geweldloze non-coöperatie. Tot slot is de derde vraag beantwoord door allereerst te tonen dat de redactie in het voorjaar nog vooral zaken als de nationale plicht, de urgentie van verzet en het leed van landgenoten belichtte om burgers te motiveren om actie te ondernemen. Vanaf april is gezien dat hier een heel belangrijk motief aan werd toegevoegd: de wijdverspreide bereidheid tot verzet onder Nederlanders. De burger kon er nu gerust op zijn dat verzetsacties dus ook breed

gedragen zouden worden. De April-Meistakingen zouden vervolgens als ideaal bewijsstuk dienen waarmee de Parool-redactie men kon overtuigen dat er van een ‘nieuwe kracht’⁹⁵ onder de bevolking sprake was. Men had laten zien dat grootschalig en georganiseerd verzet ook daadwerkelijk kon plaatsvinden. De Parool-redactie kon dit nieuwe fenomeen nu blijven onderstrepen om er zo voor te zorgen dat de ervaring van verzet niet zou afnemen of teniet zou worden gedaan.

De gestelde onderzoeksvraag kan nu als volgt beantwoord worden. Namelijk door te stellen dat waar de Parool-redactie in februari en maart 1943 nog grotendeels consensus voor verzet bij het Nederlandse volk trachtte te bereiken, zij het volk vanaf april en mei echt ging sturen in hoe de op dat moment ontstane bereidheid tot verzet ook in blijvend succes kon worden omgezet. De redactie ging dus proberen men te laten vasthouden aan de verzetsgeest die zich ontwikkeld had. De nadruk op die ‘nieuwe kracht’⁹⁶, die preciezere prognose en de harde toon tegen hen die zich lieten ontmoedigen, zijn daarin de belangrijkste veranderingen geweest in de manier waarop werd aangezet tot collectief verzet.

In vervolgonderzoek zou moeten blijken in hoeverre bij andere verzetsbladen een soortgelijke verandering plaatsvond. Dit onderzoek is, zoals gezegd het begin geweest van een groter onderzoek naar het schrijven van de gehele illegale pers. De resultaten die hier al zijn geboden, kunnen desondanks een belangrijke rol spelen in onderzoeken naar het grootschalige verzet later in de bezettingsperiode. Speelde die nadruk op de ‘nieuwe kracht van de bevolking’⁹⁷ bijvoorbeeld nog een rol tijdens de Spoorwegstakingen van 1944? En welke impact heeft die bewustmaking daarvan door de illegale pers gehad op het handelen van burgers in deze periode?

De vergelijkende methode die gebruikt is voor dit onderzoek heeft het vervolgens mogelijk gemaakt om te tonen dat er inderdaad een verandering heeft plaatsgevonden. Echter, met die methode kan minder gezegd worden in hoeverre die verandering ook blijvend was. De theorie omtrent collective action frames liet het daarnaast toe om gestructureerd en nauwkeurig in kaart te brengen hoe de Parool-redactie een bepaald denkraam trachtte neer te zetten. Met die theorie kon een nieuw inzicht geboden worden in de werkwijze van de Parool-redactie. De limiet daaraan is echter geweest dat daarin minder goed kon worden gekeken wat de individuele invloeden van de redactieleden precies zijn geweest.

⁹⁵ Het Parool, 20 mei 1943, Het Illegale Parool Archief, <http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017) 2.

⁹⁶ Idem.

⁹⁷ Idem.

De resultaten van het verrichte onderzoek ondersteunen en voegen, tot slot, toe aan het historische beeld dat april en mei 1943 een keerpunt zijn geweest voor het Nederlandse verzet. Waar bij de burger een ‘innerlijke rem’⁹⁸ brak, veranderde het schrijven van een verzetsblad als *Het Parool* zodanig, dat ervoor gezorgd kon worden dat deze rem ook gebroken bleef.

⁹⁸ Van Randwijk, *In de schaduw van gisteren: kroniek van het verzet 1940-1945*, 18.

Literatuurlijst

Primaire Bronnen:

Het Parool, 10 februari 1943, Het Illegale Parool Archief,
<http://www.hetillegaleparool.nl/maand/februari1943.php> (25 februari 2017).

Het Parool, 5 maart 1943, Het Illegale Parool Archief,
<http://www.hetillegaleparool.nl/maand/maart1943.php> (25 februari 2017).

Het Parool, 5 april 1943, Het Illegale Parool Archief,
<http://www.hetillegaleparool.nl/maand/april1943.php> (25 maart 2017).

Het Parool, 10 mei 1943, Het Illegale Parool Archief,
<http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017).

Het Parool, 20 mei 1943, Het Illegale Parool Archief,
<http://www.hetillegaleparool.nl/maand/mei1943.php> (25 maart 2017).

Stadsarchief Vlaardingen, Geuzenbericht No.2,
<http://www.go2war2.nl/picture.asp?pictureid=6435> (20 februari 2017).

Secundaire bronnen

Benford, Robert D., David A. Snow, 'Framing processes and social movements: An overview and assessment' *Annual review of sociology* 26 (2000) 1, 611-639.

Benford, Robert D., 'The half-life of the environmental justice frame: innovation, diffusion, and stagnation', in: David Naguib Pellow en Robert J. Brulle (red.), *Power, justice, and the environment: A critical appraisal of the environmental justice movement* (Cambridge 2005), 37-53.

Benford, Robert D., "'You Could Be the Hundredth Monkey": Collective Action Frames and Vocabularies of Motive within the Nuclear Disarmament Movement, *The Sociological Quarterly* 34 (1993) 2, 195-216, aldaar

Heijden, Chris van der, *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2009).

Heuvel, Hans van den, Gerard Mulder, *Het vrije woord: de illegale pers in Nederland 1940-1945* ('s-Gravenhage 1990).

Jong, Lou de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, tweede helft*, ('s-Gravenhage 1975).

Keizer, Madelon de, *Het Parool 1940-1945: verzetsblad in oorlogstijd*, (Amsterdam 1991).

Liempt, Ad van, *De Oorlog* (Amsterdam 2009).

Peereboom, K., *Het Parool: van illegale nieuwsbrief tot modern dagbladbedrijf* (Amsterdam 1964).

Randwijk, Hendrik M. van, J. van Tijn, *In de schaduw van gisteren: kroniek van het verzet 1940-1945* (Amsterdam 1995).

Snow, David, Scott Byrd, 'Ideology, Framing Processes, and Islamic Terrorist Movements', *Mobilization: An International Quarterly* 12 (2007) 2, 119-136.

Vrints, Antoon, Dirk Luyten, 'De April-Meistakingen van 1943: belang en betekenis heroverwogen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015) 1, 69-92.

Vuijsje, Ies, *Tegen beter weten in: zelfbedrog en ontkenning in de Nederlandse geschiedschrijving over de Jodenvervolging* (Amsterdam 2006).

Winkel, Lydia E., *De ondergrondse pers 1940-1945* ('s-Gravenhage 1954).

Zwarte, Ingrid de, 'Het is Stalin die hem mogelijk heeft gemaakt'. Beeldvorming over Stalin in de Nederlandse illegale pers tijdens de Duitse bezetting, 1940-1945', *Skript Historisch Tijdschrift* 34 (2012) 3, 144 -156.